

महात्मा फुले सामाजिक व शैक्षणिक विकास मंडळ संचालित

महात्मा फुले शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
चाळीसगाव (जळगाव)

प्रथम वर्ष २०२१-२२

विषय :-

EPC-3 Reading And Reflecting
On Texts

प्रात्यक्षिकाचे नांव :-

महात्मा ज्योतीराव फुले (चरित्र)

विद्यार्थ्याचे नांव :-

पवार स्नेहल विनायक

रोल नं. :-

76

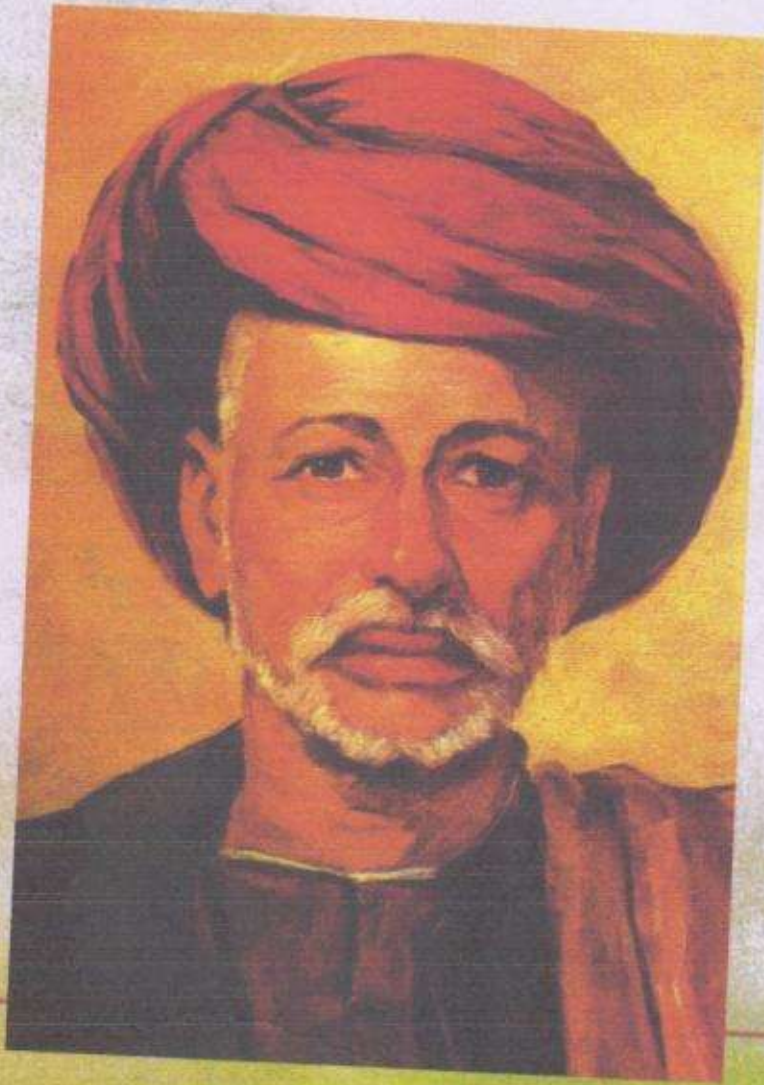
मार्गदर्शक प्राध्यापकाचे नांव :- प्रा. शामली शोशत मॅडम

महात्मा ज्योतीराव फुले

धनंजय कीर

Date : _____ Page : _____

Topic : _____

महात्मा जोतीराव फुले

आमच्या समाजकांतीचे जनक

लेखकाचे नाव - धनंजय कीर

प्रकाशकाचे नाव व ठिकाण - अस्मिता मोहिते

पॉप्युलर प्रकाशन प्रा. लि.

309, महात्मक्ष्मी चेंबर्स

22, भुबाभाई देसाई रोड

मुंबई 400 026

पृष्ठ संख्या - 368

पुस्तकाचे प्रकार - चरित्र

आवृत्ती - पहिली आवृत्ती - 9566 / 9669

चौथी आवृत्ती - 9552 / 9593

पाचवी आवृत्ती - 2092 / 9538

अनुक्रमणिका

अंक	अनुक्रमणिका	पेज नं.
1	पुस्तकावधदन थोडे मत	1
2	प्रस्तावना	2
3	पुस्तकाचे मुख्यपृष्ठ	5
4	पुस्तकाचा सारांश	6
5	A) बालपण आणि शिक्षण B) शैक्षणिक कार्य C) सामाजिक कार्य	
5	पुस्तकाचे वैशिष्ट्ये	11
6	वैयक्तिक मत	13
7	समासोप	14

Date : _____

Page : _____

1

Topic : _____

या पुस्तकावरून घोट -

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची इच्छा पूर्ण करण्याचा उद्देशाने धनंजय कीर यांनी महात्मा ज्योतीराव फुले यांचे चरित्र लिहिले. शुद्रातिशुद्र आणि स्त्रिया यांचे हक्क आणि स्वातंत्र्य यासाठी झगडणाऱ्या या आव्य धर्मसुधारकाचा बाबासाहेब आंबेडकर आपला गुरू मानत अस. बाबासाहेबांप्रमाणेच ज्योतीराव फुले यांच्या कायचि. गौरव महात्मा गांधी, स्वातंत्र्यवीर सावरकर, न्यायमूर्ती रामडे या पुढील काळातील समाजसुधारकांनीही केला आहे.

काळाचा पुढचा विचार करून जे सत्य आणि न्याय्य आहे. त्यासाठी प्रसंगी प्राणघाती वाजी भावणाऱ्या या युगपुरुषांचे चरित्र धनंजय कीर यांनी प्रथम अंग्रजीतून आणि नंतर मराठीतून लिहिले. चरित्रनायकावर केवळ स्तुतिस्मृतीचा वर्षाव न करता त्यांच्या कायचि समग्र आणि योग्य दर्शन पाचकांनाही द्यावे हे कीर यांच्या लेखनाचे वैशिष्ट्य चरित्र वाचकांनाही जाणवते. १९६८ साली प्रथम प्रकाशित झालेल्या या ग्रंथाच्या चार आवृत्त्या आणि प्रत्येक आवृत्तीची अनेक पुनमुद्रणे आजवर प्रसिद्ध झाली. फार सनावळ्या न देता देखील चरित्र अभ्यासपूर्ण करण्याची हातोटी कीरंजवळ होती. तरीही अभ्यासकांच्या दृष्टीने असलेले सनावळीचे महत्त्व लक्षात घेऊन इतर चरित्रांप्रमाणेच यातही महात्मा ज्योतीराव फुले यांचा जीवनपर समाविष्ट केला आहे.

प्रस्तावना

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर त्यांचे चरित्र मी लिहित असताना त्या भेटोच्या प्रसंगी, महात्मा कुले यांचे चरित्र लिहिण्याचा आपला मानस आहे, असे बाबासाहेबांनी मला सांगितले. परंतु आपली प्रकृती दाखवत असल्यामुळे ते कार्य आपल्या हातून सिध्द होईल किंवा नाही अशी त्यांनी शंका प्रदर्शित केली. त्यावर मी स्वयंस्फूर्तीने उत्तरले, 'बाबासाहेब, ते कार्य आपण करू शकला नाहीत तर मी ते तडीस नेण्याचा प्रयत्न करीन.' डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे, म्हावान बुद्ध व महात्मा कबीर त्या आपल्या दोन गुरूंच्या बरोबरीने महात्मा कुले त्यांना आपले तिसरे गुरू मानित. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे ते संकल्पित कार्य नि उत्कट उच्छ्वाही ही मी यश्यामती नि यश्याशक्ती पूर्ण केली त्याविषयी मला कृतार्थता वाटते.

अस्पृश्य आदर्शितास नि अनाभिगम्य समजल्या जाणाऱ्या अतिशूद्रांच्या मुलीसाठी शाळा काढणारा पहिला भारतीय, आधुनिक भारतातील स्त्रीशिक्षणाचा अनेक, भारतीय स्त्रियांचे टक्क व स्वातंत्र्य त्यांचा उद्गाता, शेतकरी व कामगार त्यांची दुःखे नि दारिद्र्य निवारण्यासाठी चळवळ उभारणारा पहिला पुढारी जातिभेद संशेवर कडाडून टाकून चढवून मानवी समानतेची घोषणा करणारा पहिला लोकनेता, सामान्य जनतेच्या दुःखाला अन् दैन्याला वाचा फोडणारा पहिला महात्मा आणि सत्यमेव जयते त्या दिव्य लल्लवाने भाकून गेलेला खरा सत्यशोधक अशा त्या नरोत्तमदास महात्मा गांधींनी खरा महात्मा म्हणून गौरवावे, वीर सावरकरांनी समाजक्रांतिकारक म्हणून प्रशंसावे, भारतभूषण

Date : _____

Page : _____

3

Topic : _____

डॉ. आंबेडकरांनी गुरु मानून त्यांचा जयजयकार करावा आणि
ह्याममूर्ती रामडे यांनी त्यांचे सरकार घ्यावे यावकनच
जोतीरावांच्या ऐतिहासिक भूमिकेची सार्थकता व जेष्ठता
परव्यापारची आहे.

सुशिक्षित पण स्वार्थी अशा वरिष्ठ वर्गांनी
जोतीरावांच्या विरुद्ध त्या काळी विनक्षण मोड केले. त्यांच्या
पायाबालची वाढू आता दसरती आहे. सर्व राष्ट्राने आता
जोतीरावांचा, सामान्य जनतेच्या युगाचा जेष्ठता अन् समाज-
कोलिकारक म्हणून गौरव केला आहे.

जोतीरावांनी ब्राह्मणीधर्मच्या स्वार्थी तत्वांवर
जो हल्ला चढविला तो अचूक नि अजोड होता. ब्राह्मणीधर्मची
परिणती सामाजिक, धार्मिक नि आर्थिक विघ्नतेत होऊन समाज-
व्यवस्थेत ब्राह्मणांना प्रतिष्ठा, सत्ता नि देवपण प्राप्त झाले
होते. त्यांच्या सत्तेचे मूळ त्यांच्या स्मृती, स्तुती नि पुराणे
याने होते हे जाणून त्यांच्या मानसिक गुलामगिरीतून कनिष्ठ
वर्गांची मुक्तता करण्यासाठी त्यांवर जोतीरावांनी हल्ला
चढविला आणि सामाजिक ह्याय बुद्धिप्रामाण्य व मानवी
समानता ह्या तत्वांवर समाजाची उभारणी करण्यासाठी लढा
केला.

ब्राह्मणीधर्माचे नि ग्रंथांचे खरे अंतरंग लक्षात घेऊन
जोतीरावांनीच उघडे केले असे नष्टे, तर त्यांच्या मूल्यांनंतर
स्वामी विवेकानंद ह्यांच्यासारख्यांनीही प्रत्यक्ष आधार दाखवून
ते स्पष्ट केले. स्वामी विवेकानंद ह्यांनी म्हटले आहे: 'जेव्हा
जेव्हा ब्राह्मणांनी ग्रंथ निरितेले तेव्हा तेव्हा त्यांनी दुसऱ्यांना
सर्व अधिकार नाकारले आणि व्यासाने तर गरीब-शुद्रांना
ठकविण्यासाठी वेदांचा दिशाभूल करणारा अर्थ लाविला.

Date :

Page :

4

Topic :

जोतीरावांचे तत्त्वज्ञान मानवाची प्रतिष्ठा, धार्मिक शक्तिशुद्धता, मानवी हक्क, मानवी समानता यांचा संदेश देत राहिले आहे. पंडित जवाहरलाल नेहरू यांच्या 'डिस्कव्हरी ऑफ इंडिया' ह्या ग्रंथानंतर भारताच्या दृष्टेयांचे, भूतकाळतील घटनांचे नि तत्त्वांचे संशोधन सुरु होऊन आता आत्मनिरिक्षण, तत्त्वचिकित्सा आणि मूल्यमापन ह्यांद्वारा नवमंथन सुरु झाले आहे. त्या संदर्भात जोतीरावांच्या कार्याचा अभ्यास लोणे योग्य आहे.

पुस्तकाचे मुख्यपृष्ठ -

कोणत्याही पुस्तकाचे परिष्ठा करतांना पुस्तकाचे वाच्यपरिष्ठागामध्ये मुख्यपृष्ठ हा भागही महत्त्वाचा मानला जातो. कोणत्याही वाचक पुस्तक उघडून पाहण्याआधी पुस्तकाचे मुख्यपृष्ठ आधी पाहतो. मुख्यपृष्ठ उत्कृष्ट असेल तर वाचक त्या पुस्तकाकडे आकर्षित होतो. धनंजय कीर लिखित महात्मा जोतीशव कुले या चरित्र पुस्तकाचे मुख्यपृष्ठ ही उत्कृष्ट आहे. कांतीवीर महात्मा कुले यांचा सुस्पष्ट फोटो मुख्यपृष्ठावर आहे. मुख्यपृष्ठाचा पृष्ठाही उत्तम दर्जाचा आहे.

Date :

Page : 6

Topic :

पुस्तकाचा सारांश -

जोतीराव गोविंदराव फुले (११ एप्रिल १८२८ - २८ नोव्हेंबर १८९०), महात्मा फुले नावाने लोकप्रिय, हे महाराष्ट्रातील भारतीय सामाजिक कार्यकर्ते, विचारवंत, जाति-विरोधी समाजसुधारक आणि लेखक होते. अस्पृश्यता, जातिव्यवस्थेचे निर्मूलन, स्त्रियांना आणि मागास जातीच्या लोकांना शिक्षण देण्याचे अशा अनेक क्षेत्रांमध्ये त्यांनी कार्य केले. महात्मा फुले आणि त्यांच्या पत्नी सावित्रीबाई फुले हे दोघे भारतातील स्त्री शिक्षणाचे पुणेते आहेत. जोतीरावांनी १८४८ मध्ये पुण्यात तात्व्यसाहेब भिडे यांच्या निवासस्थानी किंवा भिडेवाडा येथे मुक्तीसाठी पहिली शाळा सुरू केली. खालच्या जातीतील लोकांना समान हक्क मिळवून देण्यासाठी त्यांनी आपल्या अनुयायांसह सत्यशोधक समाजाची स्थापना केली. शोषित वर्गाच्या उन्धानासाठी कार्य करणाऱ्या या संघटनेचे भाग सर्व धर्म आणि जातीचे लोक बनू शकत होते. महाराष्ट्रातील सामाजिक सुधारणा चळवळीतील एक महाराष्ट्रीय सामाजिक कार्यकर्ते विठ्ठलराव कृष्णाजी वडेकर यांनी सन्माननीय महात्मा पदवी पदान केली होती.

महाराष्ट्राला तीन प्रमुख समाजसुधारकांचा वैचारिक वारसा लाभला असल्यामुळे या राज्यास "फुले-गाडगे-ओबेडकरांचा महाराष्ट्र" असे म्हणतात.

'जेतक्यांचे आसूड' हा महात्मा फुले यांचा प्रसिद्ध ग्रंथ होय. तत्कालीन समाजातील जातिभेद आणि प्रथा, तसेच समाजातील उच्चवर्गीयांची मत्केदारी याविरुद्धची प्रतिक्रिया महात्मा फुले यांच्या गारहित्यातून उमरलेली होती. त्याकाळच्या समाजाला प्रबोधनाची व सामाजिक परिवर्तनाची वाट दाखविण्यासाठी त्यांनी लिहिलेले ग्रंथ हे अतिशय

Date : _____

Page : _____

7

Topic : _____

व प्रेरणादायी ठरले. समसामुदायिक समाजाच्या निर्मि-
तीमध्ये महात्मा फुले यांनी मोलाचे योगदान दिलेले
आहे. त्यांचे कार्य समाजाला प्रेरणादायी असल्याचे सर्वमान्य
आहे.

बालपण आणि शिक्षण -

जोतीराव गोविंदराव फुले (११ एप्रिल १८२८-
२८ नोव्हेंबर १८९०) महात्मा फुले, नावाने लोकप्रिय, हे महारा-
ष्ट्रातील भारतीय सामाजिक कार्यकर्ते, विचारवंत, जाति-
विरोधी समाजसुधारक आणि लेखक होते. असपृश्यता,
जातिव्यवस्थेचे निर्मूलन, स्त्रियांना आणि मागास जातीच्या,
लोकांना शिक्षण देण्याचे अशा अनेक क्षेत्रांमध्ये त्यांनी कार्य केले.
महात्मा जोतीराव फुले रोपणनाव, जोतीबा,
त्यांचा जन्म ११ एप्रिल, १८२८ कटगुण, व मृत्यू २८ नोव्हेंबर,
१८९०) वय ६३ पुणे, महाराष्ट्रसंघटना: सत्यशोधक समाज-
प्रमुख स्मारके: मिडे वाडा, गंज पेठ, पुणेधर्म: हिंदूप्रभाव:
श्यामसु पेन आणि शिवाजी महाराज.

महात्मा फुले यांच्या वडीलांचे नाव गोविंदराव
शेरीबा फुले आई चिमणाबाई फुले पत्नी सावित्रीबाई फुले
अपत्ये: यशवंत फुले (दत्तक) महात्मा फुले आणि त्यांच्या
पत्नी सावित्रीबाई फुले हे दोघे भारतातील स्त्री शिक्षणाचे
प्रणेते आहेत. जोतीरावांनी १८४८ मध्ये पुण्यात लात्यासाहेब
मिडे यांच्या निवासस्थानी फिंवा मिडेवाडा येथे मुलींसाठी
घडिली शाळा सुरू केली. स्वामच्या जातीतील लोकांना
समान हक्क मिळवून देण्यासाठी त्यांनी आपल्या अनु-
यायांसह सत्यशोधक समाजाची स्थापना केली. जोषित
पगच्या उत्थानासाठी कार्य करणाऱ्या या संघटनेचे भाग
सर्व धर्म आणि जातीचे लोक बनू शकत होते महाराष्ट्रातील

सामाजिक सुधारण। चळवळीतील एक महत्त्वाची व्यक्ती म्हणून फुले यांची ओळख आहे. त्यांनी १८८८ मध्ये महाराष्ट्रीय सामाजिक कार्यकर्ते विश्वनाथ कृपणाजी वेडेकर यांनी सन्माननीय महात्मा पदवी प्रदान केली होती.

महाराष्ट्राला तीन प्रमुख समाजसुधारकांचा वैचारिक वारसा लाभला असल्यामुळे या राज्यास "फुले-शाहू-आंबेडकरांचा महाराष्ट्र" असे म्हणतात.

जोतीराव फुले यांचे मूळ गाव. शालार। गिळ्यातील करगुठा हे होते. त्याच गावी जोतीराव यांचा जन्म ३१ एप्रिल १८२७ रोजी झाला. शेवटच्या पेशव्यांच्या काळात महात्मा फुले यांचे वडील आणि दोन चुलत फुले पुरवण्याचे काम करीत होते. त्यामुळे गोरू हे त्यांचे हे मूळ आडनाव असले तरी, पुढे ते फुले म्हणून ओळखले जाऊ लागले व तेच नाव पुढे रुढ झाले. करगुठानुसार त्यांचा परिवार पुरंदर तालुक्यातील खानवडी येथे आला. तेथे घर असून, त्यांच्या नावे सातवाराचा उत्तरा आहे. खानवडी येथे फुले आडनावाची बरीच कुटुंबे आहेत.

शैक्षणिक कार्य -

बिडे वाठा, बुधवार पेठ, पुणे येथेच १ जानेवारी १८४८ रोजी फुले वंशजांनी मुलींची शाळा सुरू केली होती. महात्मा फुले यांच्या शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देणाऱ्या खाणील ओळी प्रसिद्ध आहेत.

विद्येविना मत्ती गेली।

मत्तीविना नीती गेली।

नीतीविना गती गेली।

गतीविना विल गेले।

विलविना सुद्ध स्वयंसे

Date : _____

Page : 9

Topic : _____

इतके अनर्थ एक अपिदयेने केने ॥

वहुजन समाजाचे अज्ञान, दारिद्र्य आणि समाजातील जालिभेद पाहून त्यांनी ही सामाजिक परिस्थिती सुधारण्याच्या निश्चय केला. त्यांनी इ.स. १८८८ साली पुण्यामध्ये बुधवार पेठेतील भिडे यांच्या वाड्यात महाराष्ट्रातील मुलींची पहिली मराठी शाळा काढून लेगीत शिक्षितेची जबाबदारी पत्नी सावित्रीबाईवर सोपवली आणि यानंतर जोतीबाईंनी अस्पृश्यांसाठी शाळा सुरू केल्या. महात्मा कुलेनी शिक्षणाची प्रेरणा अहमदनगरच्या मिरसु फराट यांच्याकडून घेतली होती. त्यांनी मुलींच्या शिक्षणासाठी अतोनात प्रयत्न केले. त्यांनी मुलींसाठी शाळासुरू केल्याचं त्यांचे बरोबर अस्पृश्य मुलांसाठी देखील शाळा सुरू केल्यात. महात्मा कुले यांनी स्त्री शिक्षणाची प्रेरणा मावस बहीण - सखुणाबाई शिरसागर यांच्याकडून मिळाली. जोतीबाई जसे सार्वजनिक ठिकाणी उपदेशावर भाषणे करील, तसेच ते शाळांतील शिक्षकांना आदर्श पाठ देऊन शिक्षकांनी मुलांच्या हिमाच्या इष्टीने योग्य ती साधनेनी उपकरणे वापरावी म्हणून शिक्षकांनी नाही उत्तेजन देत असत. रूपापत्यशास्त्र महाविद्यालयाच्या प्राच्यीकडे सत्यशोधक समाजाने एक अर्ज केला. त्या महाविद्यालयामध्ये काही प्रमाणपत्र गरीब छात्रांसाठी विद्यार्थ्यांना निःशुल्क शिक्षण द्यावे, अशी त्यांनी प्रार्थना केली होती. त्या अर्जातील त्यांचा लेख सफल झाला.

सामाजिक कार्य :-

मानवी हक्कावर इ.स. १८६९ मध्ये थॉमस पेन यांनी लिहिलेले पुस्तक त्यांच्या वाचनात आले. त्याचा प्रभाव त्यांच्या मनावर झाला. सामाजिक न्यायाबाबत त्यांच्या मनात विचार येऊ लागले. त्यामुळेच विषमता दूर करण्यासाठी स्त्रीशिक्षण

आणि मागासलेल्या जालंतील मुलांमुलींच्या शिक्षण यावर त्यांनी भर देण्याचे ठरवले. सामाजिक भेदभाव त्यांमुळे कमी होईल असे त्यांचे निश्चित मत आणि अनुमान होते.

• कोणताही धर्म ईश्वराने निर्माण केलेला नहि आणि चालुर्व्य व जातिभेद ही निर्मिती मानवाचीच आहे! असे श्रेयठोकपणे बोलताना मात्र या विश्वाची निर्मिती करणारी कोणती तरी शक्ती आहे अशी त्यांची विचारसरणी होती. मानवाने गुरु्यागोविंदाने शब्दे असे त्यांचे मत होते. त्यांनी लिहिलेल्या शेतकऱ्यांचा आसूड या पुस्तकातून महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांची विदारक दुर्दशा आणि दारिद्र्याची वास्तवता विशद केली आहे. या पुस्तकाद्वारे विशाल दृष्टीकोनाचा फौलकारक म्हणूनही जोतीरावांचे दर्शन होते. "नीती हाच मानवी जीवनाचा आधार आहे" हा विचार मांडणारे जोतीराव एक लल्लवयितक व्याक्तिमत्त्व होते. महात्मा फुलेंनी सामाजिक प्रबोधन करण्यासाठी शेतकऱ्यांचा आसूड उ. ग्रंथ लिहून सामाजिक प्रबोधन केले. मूलभूत मानवी टक्कांच्या आधारावरून विश्वकुटुंब असे निर्माण होईल व त्याकडून कशा प्रकारचा वर्तनक्रम व वैचारिक भूमिका स्वीकारली पाहिजे हे जोतीराव फुलेंनी आपल्या "सार्वजनिक सत्यधर्म" साहित्यात अनेक वचनांच्या आधारे मांडली आहे. त्यातील काही महत्त्वाची वचने लिहिली.

वैशिष्ट्ये -

धनंजय कीर लिखित महात्मा जोतीराव फुले आमच्या समाजकांतीचे जनक या पुस्तकाचे प्रकट वाचन केव्हांनंतर ज्ञानकावला एका महान समाज कांतीकारक, शिक्षण कांतीकारक, महापुरुषाचा परिचय झाला. महात्मा जोतीराव फुले हे भारतान्ये शिक्षणान्ये आध्य-कांतीकारक होते. आणि या अशा महान पुरुषाची संघर्ष गाथा धनंजय कीर या लेखकाने पुढाविषण या पुस्तकात अद्योरेखील केले आहे. वाचकांना हे पुस्तक संपूर्ण वाचल्या-शिवाय सोडवत नाही. वाचकांना हे पुस्तक वाचून देवत. वाचक तत्त्वज्ञान होऊन महात्मा जोतीराव फुले यांच्या संघर्ष गाथेत गुंतून जाते. माझ्या या पुस्तकाच्या वाचका-तून अनेक स्वात्मोन्न वैशिष्ट्ये दिसून आलीत.

१) संपूर्ण जीवनकथा / जीवनगाथा या पुस्तकाचे पुढा-वैशिष्ट्ये म्हणजे या पुस्तकात महात्मा फुले यांचे जीवन चरित्राचे वर्णन केले आहे. अर्थात जन्मापासून ते मृत्यूपर्यंत महात्मा फुलेंच्या जीवनाचे यथार्थ वर्णन केले आहे. महात्मा फुले यांच्या जीवनातले बालपणाचे संघर्षाचे यथार्थ वर्णन लेखकाने केले आहे. म्हणून महात्मा फुले यांच्या जीवनाची संपूर्ण माहिती या पुस्त-कातून मिळते. हे पुस्तक वाचल्यानंतर कोणत्याही आत्म-चरित्र वाचकाची आवश्यकता वाचकांना वाटत नाही. लेखकाने हे पुस्तक लिहिलेला ~~महात्मा फुले~~ हे लक्ष्यपणे आपली भूमिका मांडली आहे. व्यक्ती निष्ठा कोळ्यासमोर न देवता या पुस्तकाचे विधान केले आहे.

२) भाषाशैली - धनंजय ~~कीर~~ कीर यांच्या लिखनाचे वैशिष्ट्ये म्हणजे त्यांची भाषाशैली सहज व सोपी असते. भाषेत

कोणताही अवजडपणा नसतो या पुस्तकातली भाषाशैली ही वाचकांना पसंत्त, रुचि, समजून ठरू शकते आहे. अगदी सामान्य वाचकांना समजवणारी या पुस्तकातली भाषाशैली आहे. वाचकांना महात्मा जोशीराव कुले यांचे जीवन-प्रसंग आपल्या डोळ्यासमोर उभे राहावे इतकी सुंदर भाषाशैली या पुस्तकातली पिसून आली.

३) या पुस्तकातल्या सर्वसामान्यांना महात्मा कुलेंचा परिचय घनंजय फीर निव्वित या पुस्तकाच्या आजवर ३४ पेक्षा जास्त आवृत्त्या निघाल्या आहेत. महात्मा कुले यांच्या जीवनाचा परिचय संपूर्ण वर्णन या पुस्तकाला आहे म्हणून मराठी माणसाला किंवा मराठी वाचकांना महात्मा कुले यांच्या जीवनाचा परिचय या पुस्तकालाून होतो त्यांच्या कार्याची, योगदानाची सखोल माहिती व प्रेरणा या योनाच्या पिढीला मिळते हे पुस्तक वाचल्याने महात्मा कुले कोण होते हा प्रश्नच निर्माण होत नाही. म्हणून या पुस्तकालाून महात्मा कुलेंचा जीवनप्रवास योनाच्या पिढीला श्रद्धेलासून म्हणून हे सुद्धा या पुस्तकाचे महत्त्वपूर्ण गोष्ट / वैशिष्ट्य आहेत.

४) पुस्तकाचे मुख्यपृष्ठ, मजपृष्ठ, कागद, छपाई उत्तम आहे. कोणत्याही पुस्तकाचे दोन भाग असतील एक म्हणजे बाह्य रंग व दुसरे म्हणजे अंतरंग. बाह्यरंगामध्ये मजपृष्ठ, मुख्यपृष्ठ, कागद हे भाग येतात. तर अंतरंगामध्ये शब्दमांडणी, भाषाशैली आशय हा भाग येत असतो यासर्व बाबींचा विचार केला तर या पुस्तकाचे बाह्यरंग व अंतरंग उत्कृष्ट आहे. पुस्तकातली छपाई चांगली आहे. शब्दांचा आकार व्यवस्थित दिला आहे. हे वैशिष्ट्य आहेत.

Date : _____

Page : 13

Topic : _____

वैयक्तिक मत :-

महात्मा कुले ' महात्मा जोतीराव फुले आमच्या समाजफांतीचे जनक ' या पुस्तकाचे प्रकट वाचन करून महात्मा फुले यांच्या संपूर्ण जीवन प्रवासाचे वर्णन समजले. महात्मा फुले हे केवळ महाराष्ट्राचेच नव्हे तर संपूर्ण भारताच्या शिक्षण व्यवस्थेला दिशा देणारे महापुरुष आहेत. स्वऱ्या अर्थाने भारताने शिक्षणाचा पाया महात्मा फुले यांनी रोवला. धनंजय किर या लेखकाने महात्मा फुले यांचा जीवन प्रवास अगदी अहज व सोप्या भाषेतून मोडला म्हणून वाचकांना महात्मा फुले यांचा जीवनाचा परिचय झाला. हे पुस्तक वाचून महात्मा फुले यांच्या सामाजिक शैक्षणिक जागृता समजण्यास मदत आली हे पुस्तक वाचतांना उभेदुब महात्मा फुले यांचा जीवन प्रवास उभा राहतो. इतक्या सुंदर पारंगिक, शाब्दिक वर्णनातून महात्मा फुले यांचे चरित्र निहल गेले आहे. लेखकाने व्यक्ती निपटल्या बकी न पडता वस्तू निपट्या किंवा लक्ष्यपणे महात्मा फुलेचे चरित्र निहल आहे. एकंदरित महात्मा फुले या महान मानवाचे जीवन दर्शन यापुस्तकातून आले. त्यांच्या जीवनातल्या अनेक छटा वैशिष्ट्ये समजले. म्हणून धनंजय किर लिखिल महात्मा फुले यांचे चरित्र हे शाकलत्या प्रत्येक शिक्षकांनी वाचले पाहिजे आणि विद्यार्थ्यांना हे हे पुस्तक वाचायला भाग पाडावे. तर येणाऱ्या पिढीला महात्मा फुले यांचे कार्य कळेल. व महात्मा फुले यांची प्रेरणा विद्यार्थ्यांना मिळेल म्हणून या पुस्तकासाठी किंवा पुस्तक परिक्षणासाठी मी निवडलेले पुस्तक योग्य होते. याची प्रचीती मला आली आणि अजून महात्मा फुले समजून घेण्याची उत्सुकता निर्माण आली.

समरोप

उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठांतर्गत या प्रात्य-
क्षिकासाठी 'महात्मा जोतीराव फुले' यांचे चरित्र या
दृष्टकावर प्रात्यक्षिक फेल. यामध्ये महात्मा जोतीराव
फुले यांच्या चरित्रातील त्यांचे बालपण, आणि शिक्षण,
शैक्षणिक कार्य, सामाजिक कार्य. या प्रात्यक्षिकाद्वारे मला
महात्मा जोतीराव फुले यांच्या विचारांची व विविध दृष्टकां
माहिती मिळवली.

महात्मा जोतीराव फुले यांच्या शैक्षणिक
व सामाजिक कार्याचा अभ्यासायला मिळाले. हे प्रात्यक्षि-
क करताना प्रा. शामली शेराल मैडम यांचे मोलाचे मार्ग-
दर्शन मिळाले. त्याबद्दल त्यांचे मनापासून आभार. या
प्रात्यक्षिकामुळे विद्यापीठांतर्गत महात्मा जोतीराव फुले
यांचे चरित्र अभ्यासायला मिळाले व हा प्रात्यक्षिक
अविस्मरणीय होता.